

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.6>

УДК 821.161.2.09:81'42Грінченко

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОПОВІДАННЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА «УКРАЛА»

КРАВЧЕНКО

Маргарита Віталіївна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови,
ДЗ «Луганський національний уні-
верситет імені Тараса Шевченка»;
вул. Івана Банка, 3, м. Полтава,
36014;
e-mail: lnu.kravchenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7201-3300

Marcharyta

KRAVCHENKO,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department
of Ukrainian Language,
State Institution "Luhansk Taras
Shevchenko National University";
3 Ivana Banka St., Poltava 36014,
Ukraine;
e-mail: lnu.kravchenko@gmail.com

У статті запропоновано лінгвостилістичний аналіз оповідання Бориса Грінченка «Украла» – зразка української реалістичної прози кінця ХІХ – початку ХХ століття. Виділено лексичні, морфологічні й синтаксичні одиниці тексту, художні засоби, які сприяють розкриттю соціально-психологічного конфлікту, створенню образів персонажів і втіленню мовно-естетичної функції твору. Схарактеризовано функції соціально маркованої, емоційно забарвленої лексики, фразеологізмів, дієслівних форм, синтаксичних структур, які передають душевний стан героїні, її внутрішні переживання, увиразнюють словесні образи. Важливий акцент зроблено на соціальний контекст, що уможливорює глибше розуміння ролі мови у відображенні суспільних проблем.

Ключові слова: лінгвостилістичний аналіз тексту, емоційно забарвлена лексика, фразеологізми, дієслівна форма, синтаксис твору, мовно-естетична функція.

Вивчення стилістичних особливостей художньої мови не втрачає актуальності в сучасному мовознавстві, адже відповідна система прийомів і методів аналізу сприяє поглибленому прочитанню літературних творів та кращому розумінню творчого задуму автора. Лінгвостилістика художнього тексту акцентує увагу на мовно-естетичній, експресивній, емоційній та образній функціях слова.

Ще Л.А. Булаховський означив предмет лінгвостилістики як смислове й емоційно-оцінне наповнення твору [за: Бибик 2020: 4]. Процес пізнання мовного стилю, як зауважила С.Я. Єрмоленко, відкриває «як функціонують системні мовні одиниці, як вони передають не лише, умовно кажучи, поверхневу інформацію, а й відтворюють глибинний зміст, відтінки думки й емоційний стан, закладені в тексті, що його декодує реципієнт» [Єрмоленко 2023: 26]. У центрі уваги такого аналізу – лексичні, морфологічні, синтаксичні одиниці, стилістичні фігури й тропи, їх функціональне навантаження в художньому тексті. Завдання вивчення мови художнього твору у школі – навчити учнів співвідносити тематичний план тексту (зокрема, складні соціальні й морально-етичні проблеми) і його мовне втілення. Особливо важливими є з цього погляду твори письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття, які не лише репрезентують специфіку національної мови, але і її виразовий потенціал.

Автори «Модельної навчальної програми з української літератури для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти» Т. Яценко, О. Слижук, В. Пахаренко, І. Тригуб, Т. Качак, В. Кирилова, Л. Овдійчук, В. Макаренко, С. Дячок, зазначають: «Завдання курсу української літератури в 5–6 класах – розвивати в учнів стійкий інтерес до читання, удосконалювати навички виразного читання, ознайомити школярів-підлітків із доступними й цікавими для їхнього віку високохудожніми творами, формувати початкове розуміння специфіки мистецтва, збагачувати емоційний світ, подати початкові відомості про видатних українських письменників, формувати елементарні вміння аналізу художніх творів, поглиблювати первинне сприймання та усвідомлення художньої сутності образів, сприяти засвоєнню основних понять із теорії літератури, розвивати усне й писемне мовлення учнів» [Яценко 2023: 2]. У формулюванні цих завдань спостерігаємо інтеграцію мовної і літературної освіти, що, безперечно, сприятиме виробленню мовно-естетичних смаків учнів.

Модельна програма передбачає вивчення творів класиків літератури, зокрема Т. Шевченка, І. Франка, Л. Глібова, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, Олександра Олеся, Олени Пчілки у 5 класі закладів загальної середньої освіти.

Борис Грінченко – одна з провідних постатей українського письменства кінця XIX – початку XX століття. Його художній спадщині властивий глибокий гуманізм, психологічна проникливість й соціальна ангажованість. Оповідання «Украла» (1891 р.) – зразок соціально-психологічної прози, завдання якої – глибоко проникнути у внутрішній світ персонажа, порушити проблеми морального вибору, бідності, відчаю, суспільного осуду. Твір увійшов до тематичного розділу «Світ дитинства» Модельної програми [там само: 25], його розміщено в підручнику з української літератури для 5 класу [Калинич 2022: 206–211].

Лінгвостилістичний аналіз оповідання Б. Грінченка «Украла» передбачає виділення в тексті мовних одиниць різних рівнів і художніх засобів з мовно-естетичним функціональним навантаженням. Елементи такого аналізу, на нашу думку, доцільно використовувати вчителям-словесникам на уроках української літератури.

Оповідання «Украла» – це розповідь про бідну дівчинку Олександру, яка через скрутні життєві обставини (злидні й голодування) змушена була вкрати шматок хліба. Б. Грінченко акцентує увагу на внутрішньому конфлікті героїні, що розгортається між природною людською потребою втамувати голод та усвідомленням аморальності крадіжки. Автор не виправдовує Олександру, але й не засуджує її – він прагне змусити читача замислитися над соціальними умовами, які штовхають людину на злочин.

Основу оповіді складає загальноживана лексика, що конкретизує предметне тло подій (*двір, дерево, торба, пиріжки, перепічки, коржі, хліб*). Емоційно забарвлена лексика, зокрема слова з негативною конотацією, які передають душевний стан героїні, її внутрішні переживання, створюють високу емоційну напругу: *вигадала, прогнати, краде, сердилися, докоряли*.

Мова однокласників теж емоційна, вони засуджують Олександру:

– <...> Бач, що вигадала, – крasti! Її треба прогнати з школи!

Школярі загули:

– Треба! Треба!

Учитель сказав:

– Чому ж то так?

– А тому, що вона краде, а ви або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

– Це нічого не можна буде й положити в школі, якщо краситимуть.

– А хіба воно гарно, як казатимуть на школярів, що вони крадуть, – додавали треті.

Наведений полілог відображає суспільний тиск і упередженість, з якими стикається героїня. У репліках учнів спостерігаємо загострення конфлікту.

Оповідання насичене розмовно-побутовою фразеологією, яка додає контексту колориту розкутості, емоційності, конкретизують характерні риси персонажів, наприклад: виділені фразеологізми *в школі поки ніхто в гріх не вскакував*; *хлопці були ні в сих ні в тих* характеризують однокласників головної героїні; а фразема *усі очі втупилися в неї* означає атмосферу осуду однокласниками вчинку Олександри. Фразеологічне сполучення *не знаєте до пуття діла*, яке вживає вчитель Василь Митрович, звертаючись до учнів, змушує їх замислитись над причиною крадіжки. Використання фразеологізмів допомагає автору схарактеризувати поведінку героїні: *Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у стіл*.

Під час аналізу мови оповідання «Украла» варто звернути увагу учнів на активне використання дієслівних форм минулого часу (*загомніла, засміялась, украла, вразила, здивувала, знав, не думав, зрозумів*), що зумовлено наративною структурою твору – переказ подій, які вже відбулися. Форми дієслів теперішнього часу стилістично навантажені в тій частині тексту, де йдеться про налагодження стосунків між школярами: *Дівчата-товаришки її люблять і часто дають їй чого їсти – такого, що з дому приносять. Але вона зрідка бере, хоч і часто сидить на сухому хлібові*. Нанизування дієслів у певному мінімальному контексті динамізує словесне зображення складного емоційного і душевного стану головної героїні: *Це плакала Олександра, припавши головою до столу; Вона сховала голову межі плечі й прищулилась, неначе сподівалась, що її ось-*

ось ударять, хоча знала, що в школі не б'ються; Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглося до його, і в кожній руці була якась їжа.

Синтаксис твору простий, відповідає структурі усної селянської мови: *Гомін був неласкавий, сердитий. Зрозуміти поки нічого не можна було; Усі мовчали, стоячи навкруг одної парти. На тій парті сиділа Олександра; Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було; На Олександрю він теж ніколи нічого не дума; Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.* Синтаксична лаконічність простих речень відтворює природність авторського мовлення, підсилює достовірність оповіді, передає емоційну насиченість переживань персонажів. Зокрема, динамізму й емоційної глибини надають тексту обірвані речення: *У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносить з волості... усе пропивають... Ми їмо су... су... сухарі вже другий тиждень.*

Емоційність, образність оповідання посилюють також конкретно-чуттєві епітети, більшість із яких є психологічними, мають емоційно-оцінний характер: *Пріська була дівчина сита... дуже весела; ...її незрозумні сіро-сині очі з сміху аж сховалися за ситими щоками.* Тоді як Олександра була просто дівчина **боязка**. Епітети допомагають створити два протилежні образи дівчат. Епітетні сполуки та окремі прикметникові художні означення – це також засоби створення характеристичних образів однокласників, як-от: *Один великий школяр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий, загомонів; Гомін був неласкавий, сердитий; Голосне гірке ридання розітнулося у школі.* Нанизування епітетів з позитивною оцінністю – прийом створення життєствердного мовного образу: *Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною.* Це останнє речення твору, сповнене надій автора на гарну подальшу долю Олександри.

Шкільний лінгвостилістичний аналіз оповідання «Украла» має охопити увагою загальнономвні порівняння, що надають реченням виразності й образності, підкреслюють фізичне виснаження героїні й трагізм її становища: *Її біляве, усе у веснянках, обличчя було біле, як крейда; Вона мовчала й сиділа нерухомо,*

як кам'яна; Білде обличчя в Олександрі зробилося відразу, як жар червоне.

Художні засоби не лише увиразнюють текст оповідання, але й залучають читача до роздумів про етичні аспекти вчинку героїні.

Мова персонажів твору позначена рисами індивідуальності. Олександра говорить простою, народною мовою. Її висловлювання насичені окличними реченнями, що створюють ефект живої мови й слугують засобом психологічної характеристики героїні: *Правда!.. Правда!.. – скрикнула Олександра. – Я вкра-ла! І вона заридала ще дужче.* Мова героїні глибоко персоналізована, демонструє щирість і внутрішню боротьбу, оскільки моральні наслідки її вчинку, глибоке усвідомлення провини й відчуття ганьби стають нестерпним тягарем для школярки: *Олександра після цього довго соромилась глянути учителеві в вічі.* Натомість мова вчителя Василя Митровича виважена, за-спокійлива, пор.: *Учитель сказав: – Ось що, дівчата й хлопці. Ви он уже налагодились вигонити Олександрю з школи, а ще не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати спершу, що Олександра скаже; Учитель знову: – Не думай, що ми всі хочемо нападатися на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це ще й не так, як кажуть, та я й думаю, що не так.*

Автор-оповідач виконує роль спостерігача, але через загальну тональність твору, актуалізацію відповідної лексики, що бере участь у створенні внутрішнього світу Олександри, читач відчуває його співчуття. Письменник не використовує прямого моралізування, але за допомогою мовних засобів підводить читача до співпереживання.

Отже, лінгвостилістичний аналіз оповідання Б. Грінченка «Украла» засвідчує високу майстерність письменника у створенні соціально-психологічного образу за допомогою різнорівневих мовних засобів. Лексика твору тісно пов'язана із соціальним контекстом, морфологічні засоби відображають наративну структуру тексту, а розмовний синтаксис – простоту й емоційну напругу героїні. Епітети, порівняння слугують інструментами розкриття її внутрішнього світу. Авторська мова й мова персонажів органічно поєднуються, утворюючи художній текст з високим ступенем експресивності й емоцій-

ності. Усе зазначене підпорядковано мовно-естетичній функції твору – ствердженню ваги толерантності, взаємодопомоги, засудженню жорстокості, байдужості. Твір не лише відображає соціальну дійсність, а й змушує читача замислитись над моральними й етичними проблемами суспільства.

Бибик С.П. Теоретичні засади української лінгвостилістики в творі Леоніда Арсенійовича Булаховського. *Українська мова*. 2020. № 1(73). С. 3–12. <https://doi.org/doi.org/10.15407/ukrmoiva2020.01.003>

Єрмоленко С.Я. Лінгвософія тексту – методологія інтегративної стилістики. *Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Ганжа А.Ю., Коць Т.А., Сюта Г.М. Лінгвософія українських текстів XXI ст.* Київ, 2023. С. 12–31.

Калинич О.В., Дячок С.О. Українська література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль, 2022.

Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Слизжук О.А., Тригуб І.А., Качак Т.Б., Кизилова В.В., Овдійчук Л.М., Дячок С.О., Макаренко В.М. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2023.

REFERENCES

Bybyk, S.P. (2020). Theoretical foundations of Ukrainian linguostylistics in the works of Leonid Arseniiovych Bulakhovskyi. *Ukrainian language, 1(73)*, 3–12 (in Ukr.). <https://doi.org/doi.org/10.15407/ukrmoiva2020.01.003>

Kalynych, O.V., Diachok, S.O. (2022). Ukrainian literature: a textbook for the 5th grade of secondary education institutions. Ternopil: Vyd. Aston (in Ukr.).

Yatsenko, T.O., Pakharenko, V.I., Slyzhuk, O.A., Tryhub, I.A., Kachak, T.B., Kyzylova, V.V., Ovdiiichuk, L.M., Diachok, S.O., Makarenko, V.M. (2023). Model curriculum “Ukrainian Literature. Grades 5–6” for secondary education institutions. Kyiv (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya. (2023). Text linguistics is a methodology of integrative stylistics. *Yermolenko, S.Ya., Bybyk, S.P., Ganzha, A.Yu., Kots, T.A., Siuta, H.M. Linguosophy of Ukrainian Texts of the 21st Century* (pp. 12–31). Kyiv (in Ukr.).

*Стаття надійшла до редакції
12.04.2025*

Прийнято до друку 10.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 12.04.2025

Accepted for publication

10.05.2025

Published on 29.09.2025

Marcharyta Kravchenko

LINGUISTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF BORYS HRINCHENKO'S SHORT STORY "STOLE"

The article presents a linguistic and stylistic analysis of Borys Hrinchenko's short story "Stole", which is a vivid example of Ukrainian realist prose of the late 19th – early 20th century. Lexical, morphological, and syntactic units of the text, as well as artistic devices that contribute to the depiction of social and psychological conflict, the creation of character images, and the realization of the aesthetic function of the work, are identified. It is found that lexemes denoting rural life form the linguistic background of the depicted reality, deepen the social context of the story, and clearly mark the social status of the characters; emotionally colored vocabulary conveys the heroine's mental state and inner experiences; idiomatic expressions help to create vivid imagery, adding linguistic color and expressiveness to the text. It is revealed that the author's predominant use of past-tense verb forms is determined by the genre of the short story and the narrative structure of the text, while the syntactic conciseness of simple sentences reflects the naturalness of the author's speech, enhances the credibility of the described events, brings the language of the text closer to the characters' speech, and conveys the emotional intensity of their experiences. Artistic devices such as metaphors, epithets, and comparisons are analyzed, which enhance the emotionality and imagery of the story. The language of the characters and the narrator is characterized, showing how they organically combine to form an artistic text with a high degree of expressiveness and emotionality. It is concluded that all linguistic and stylistic means of the story serve the realization of its aesthetic function – promoting tolerance, mutual assistance, and condemning cruelty and indifference. The work not only reflects social reality but also prompts the reader to reflect on the moral and ethical problems of society.

Key words: linguistic and stylistic text analysis, emotionally colored vocabulary, idiomatic expressions, verb forms, syntax of the work, aesthetic function of the work.